

Nino Žganec

Socijalni rad u zajednici

© Naklada Slap

Izdavač

»NAKLADA SLAP«

Dr. Franje Tuđmana 33, 10450 Jastrebarsko

www.nakladaslap.com

Direktor

Biserka Matešić

Glavni urednik

dr. sc. Krunoslav Matešić

Lektor

Petra Trumbetić Prša

Recenzenti

prof. dr. sc. Sanela Bašić

prof. dr. sc. Selma Šogorić

doc. dr. sc. Vera Grebenc

Nino Žganec

**SOCIJALNI RAD
U ZAJEDNICI**

© Naklada Slap

NAKLADA SLAP

O autoru

Dr. sc. Nino Žganec redoviti je profesor na Pravnom fakultetu, Studijskom centru socijalnog rada Sveučilišta u Zagrebu. Nakon završenog studija socijalnog rada magistrirao je i doktorirao na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Dodatno se usavršavao u različitim zemljama Europske unije te na kraćim studijskim boravcima u SAD-u i Kanadi. Njegov znanstveni i istraživački interes vezan je uz područje teorije i metoda socijalnog rada, etike i ljudskih prava te organizacije socijalnih službi. O različitim aspektima svojeg znanstveno-istraživačkog interesa objavljuje u različitim domaćim i međunarodnim časopisima i knjigama. Pored Hrvatske sudjeluje kao gostujući nastavnik na preddiplomskim, diplomskim i doktorskim programima socijalnog rada u Nizozemskoj, Španjolskoj, Portugalu te Bosni i Hercegovini. Kontinuirano sudjeluje na brojnim domaćim i međunarodnim znanstvenim i stručnim konferencijama i skupovima na kojima je održao brojna pozvana, plenarna izlaganja. Tijekom svoje karijere razvio je široku mrežu suradnika i član je različitih domaćih i međunarodnih udruga. Početkom 2000-ih obavljao je dužnost pomoćnika ministra i državnog tajnika nadležnog za hrvatski sustav socijalne skrbi. Tijekom tog razdoblja koncipira prvi prijedlog reforme sustava socijalne skrbi. U razdoblju od 2011. do 2019. godine sudjeluje u radu Izvršnog odbora Europske udruge škola socijalnog rada, a u razdoblju od 2015. do 2019. godine obavlja dužnost predsjednika te udruge, a istovremeno i dužnost potpredsjednika Svjetske udruge škola socijalnog rada. Jedan je od osnivača i prvi predsjednik Hrvatske mreže protiv siromaštva te sudjeluje u radu Izvršnog odbora Europske mreže protiv siromaštva. Suraduje s velikim brojem ustanova i organizacija iz javnog i privatnog te civilnog sektora. Obnašao je različite dužnosti člana ili predsjednika upravnih vijeća i odbora javnih i civilnih organizacija i ustanova te je do sada sudjelovao u različitim radnim skupinama za izradu zakona i podzakonskih akata.

Copyright © 2022., Naklada Slap

Sva prava pridržana.

Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati ni prenositi ni u kakvom obliku niti ikakvim sredstvima, elektroničkim ili mehaničkim, fotokopiranjem, snimanjem ili umnažanjem u bilo kojem informatičkom sustavu za pohranjivanje i korištenje bez prethodne suglasnosti vlasnika prava.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001115851.

ISBN 978-953-191-950-0

Grafičko oblikovanje i tisak "NAKLADA SLAP", 2022.

SADRŽAJ

Predgovor	9
I. UVODNI DIO	13
ODREĐENJE TEMELJNIH POJMOVA	19
Socijalni rad	19
Zajednica	24
Socijalni rad u zajednici	35
Organiziranje zajednice	39
Razvoj zajednice	45
Socijalno planiranje	47
Socijalna promjena	49
Civilno društvo i socijalni kapital	51
Pitanja za ponavljanje	53
VRIJEDNOSTI, PRINCIPI I CILJEVI NA KOJIMA SE ZASNIVA SOCIJALNI RAD U ZAJEDNICI	55
Ključne vrijednosti i principi socijalnog rada u zajednici	55
Ciljevi socijalnog rada u zajednici	59
Pitanja za ponavljanje	61
POVIJESNI RAZVOJ SOCIJALNOG RADA U ZAJEDNICI	63
Povijesni razvoj prakse socijalnog rada u zajednici	63
<i>Sjedinjene Američke Države</i>	66
<i>Nizozemska</i>	71
<i>Njemačka</i>	74
<i>Hrvatska</i>	78
Povijesni razvoj teorije socijalnog rada u zajednici	66
Pitanja za ponavljanje	96

II. SUVREMENI TEORIJSKI PRISTUPI OD VAŽNOSTI ZA SOCIJALNI RAD U ZAJEDNICI

97

TEORIJSKI PRISTUPI	103
Socijalni rad u zajednici u kontekstu teorije planiranja	103
Socijalni rad u zajednici u okviru ekološkog pristupa	109
Pristup političke akcije	115
Pristup veze u zajednici	119
Integrativni pristup	120
Pitanja za ponavljanje	122
MODELI PRAKSE	123
Modeli socijalnog rada u zajednici	123
Model razvoja zajednice	124
Model socijalnog planiranja i socijalne akcije	130
Model razvoja programa i koordinacije servisa	132
Model osnaživanja zajednice (<i>empowerment</i> model)	134
Model razvoja zajednice zasnovan na resursima – ABCD model	141
Model organiziranja susjedstva i zajednice	144
Model organiziranja funkcionalnih zajednica	144
Model socijalnog i ekonomskog razvoja zajednice	145
Model razvoja programa i veza u zajednici	145
Model političke i socijalne akcije	146
Model koalicija	146
Model socijalnih pokreta	147
Pitanja za ponavljanje	147
TEORIJSKI KONCEPTI	149
Ostali teorijski koncepti i strategije socijalnog rada u zajednici	149
Koncept države blagostanja	149
Koncept socijalnog rada u gradskoj četvrti	152
Katalitičko-aktivirajući koncept socijalnog rada u zajednici	155
Agresivni koncept socijalnog rada u zajednici	157
Koncept socijalnog rada u miljeu	158
Strategije socijalnog rada u zajednici prema Saulu D. Alinskom	162
Socijalni rad u zajednici i pedagogija obespravljenih Paula Freirea	164
Pitanja za ponavljanje	167
OSVRT NA TEORIJSKO UTEMELJENJE SOCIJALNOG RADA U ZAJEDNICI	169
Pitanja za ponavljanje	174

III. SOCIJALNI RAD U ZAJEDNICI (FAZE PROCESA, METODE, STRATEGIJE I PODRUČJA RADA)	175
FAZE PROCESA SOCIJALNOG RADA U ZAJEDNICI	179
Pitanja za ponavljanje	183
METODE SOCIJALNOG RADA U ZAJEDNICI	185
Socijalni protest	187
Demonstracije	188
Bojkot	189
Postavljanje zahtjeva	189
Simbolične radnje	190
Pravno zastupanje	190
Obrazovanje u zajednici i korištenje medija	191
Samopomoć	192
Pregovaranje i lobiranje	197
Akcijska istraživanja	199
Zviždanje (<i>Whistleblowing</i>)	204
Pitanja za ponavljanje	206
STRATEGIJE I TAKTIKE SOCIJALNOG RADA U ZAJEDNICI	207
Strategije	207
Taktike	208
Pitanja za ponavljanje	210
NEKA TIPIČNA PODRUČJA SOCIJALNOG RADA U ZAJEDNICI	211
Pitanja za ponavljanje	216
MOGUĆE ULOGE STRUČNJAKA U SOCIJALNOM RADU U ZAJEDNICI	217
Pitanja za ponavljanje	225
Zaključne napomene	227
Literatura	231
Kazalo	241

© Naklada Slap

PREDGOVOR

Knjiga socijalni rad u zajednici želi pružiti mogućnost prvenstveno socijalnim radnicima, ali i pripadnicima drugih profesija (osobito onih s kojima socijalni radnici uobičajeno surađuju) da svoj rad sagledaju i pristupe mu iz perspektive okoline u kojoj djeluju, konteksta koji okružuje stručnjake i korisnike i svijesti o tome da su stvarne i trajne promjene u životima ljudi moguće jedino ako se ta okolina planirano mijenja. Vođeni tom spoznajom i tim uvjerenjem, stručnjaci s područja socijalnog rada u različitim su zemljama svijeta pa tako i u Republici Hrvatskoj postigli to da socijalni rad u zajednici postane jedno od temeljnih područja i procesa ove profesije.

Nažalost, hrvatski model socijalnog rada koji prvenstveno (ali ne i isključivo) obilježava praksa unutar sustava socijalne skrbi dugi je niz godina bitno ograničen u svojim mogućnostima razvoja na principima rada u zajednici. Administrativni model prakse koji snažno obilježava (ne samo) hrvatski sustav socijalne skrbi, neriješena pitanja na relaciji kontrole i pomoći u postupanju socijalnih radnika te čitav niz organizacijsko-materijalno-tehničkih uvjeta i ograničenja doveli su do toga da je socijalni rad u Republici Hrvatskoj ipak više prepoznat kroz poslove vezane uz administriranje socijalnih naknada, obiteljsko-pravne zaštite ili skrbi za ranjive društvene skupine nego što bi to bio po poslovima vezanim uz kreiranje i provođenje preventivnih programa u zajednici, razvojnih inicijativa, zagovaračkih akcija, prakse osnaživanja, multikulturnih, zelenih ili pak (socijalno)politički usmjerenih inicijativa.

U ovoj se knjizi prikazuju sasvim drugačije ideje, metodološke postavke, vještine i tehnike od onih koje trenutačno obilježavaju hrvatski model prakse socijalnog rada, s ciljem poticanja stručnjaka da u svoju buduću praksu unesu dio njih. To se može postići različitim putovima kao što je npr. eksperimentiranje s mikroprojektima, preko unošenja nekih aspekata rada u zajednici u postojeće modele prakse pa sve do toga da se pokuša neke od postojećih organizacija u kojima socijalni radnici djeluju preustrojiti na način da postanu organizacije ute-

Predgovor

meljene na principima rada u zajednici. Za takav iskorak prije svega je potrebno znanje o tome što zapravo jest i što omogućava socijalni rad u zajednici, a nakon toga potrebna je određena razina vizije, odlučnosti i hrabrosti.

Društvene krize poput ove koja trenutačno vlada u svijetu, a koja je uzrokovana pandemijom COVID-a-19, za svakog člana zajednice golem su izazov. Kao što se može vidjeti, u savladavanje krize uključeni su svi segmenti društva, od najviših političkih struktura preko pojedinih sustava (zdravstvo, socijalna skrb, obrazovanje i mnogi drugi) pa do lokalnih zajednica, obitelji i pojedinaca. Iako svaka kriza predstavlja značajnu opasnost u smislu smanjenih mogućnosti odgovora na poteškoće s kojima se ljudi susreću, dobro je poznato i nebrojeno puta dokazano da kriza može stvoriti novu priliku i otvoriti mogućnosti za nov način postupanja i savladavanje problema. Aktualna pandemija jasno pokazuje važnost integriranog postupanja kako na međunarodnoj tako i na nacionalnoj i lokalnim razinama. Samo je zahvaljujući dobroj umreženosti znanstvenika, koordiniranim akcijama dionika poput Svjetske zdravstvene organizacije i brojnih drugih agencija, organizacija i tijela bilo moguće pandemiju zadržati koliko toliko pod kontrolom, u relativno kratkom roku otkriti cjepivo i prevenirati puno veća stradanja ljudi diljem svijeta. Upravo taj primjer koordiniranih mjera i aktivnosti odražava principe na kojima se zasniva rad u zajednici.

Ova knjiga trebala bi omogućiti svima onima koji se bave profesionalnim socijalnim radom ili se tek pripremaju za taj poziv da kritički propitaju postojeću praksu odnosno da unaprijed steknu sliku o veoma širokim mogućnostima koje socijalni rad otvara onima koji se njime bave. Nažalost, slika socijalnog rada u javnosti često se prikazuje na način koji simplificira stvarne procese koji se zbivaju u pozadini stručnog rada, socijalni radnici nerijetko su izloženi medijskoj kritici (ili linču) u situacijama koje su obilježene tragičnim stradanjem korisnika, a profesija u cjelini ponekad stječe negativan prizvuk one koja stvara više negativnog nego pozitivnog. Takva, zapravo paradoksalna situacija za jednu pomagačku profesiju koja je zasnovana na visokoistaknutim profesionalnim vrijednostima zaštite i promocije ljudskih prava i sloboda, u budućnosti se može promijeniti jedino vlastitom, unutarnjom promjenom. Ta promjena mora se ticati temeljnog usmjerenja profesionalnog postupanja koje prema postavkama socijalnog rada u zajednici treba biti preventivno i razvojno usmjereno, kritičko pa i radikalno, osobito u onim situacijama koje zahtijevaju odlučnu akciju s ciljem zaštite od stradanja ili velike ugroze ljudi.

Socijalni rad u zajednici, kao što će biti prikazano u ovoj knjizi, dio svoje "popularnosti" vjerojatno gubi u tome što se jedan njegov bitan dio ne odnosi na tzv. "direktan rad" kao što je to slučaj kod primjene pojedinih tehnika (psiho

socijalnog rada kojima se socijalni radnici koriste. Suprotno tome, socijalni rad u zajednici često nosi naziv "indirektnog rada", odnosno onog koji nema neposredne i trenutačno vidljive utjecaje na korisnike, već stvara uvjete da se u relativno dužem periodu promjene dogode u okolini, odnosno zajednici. Takav dugoročno, a često i strukturno usmjeren način postupanja socijalnih radnika u zajednici povezan je dakako i s brojnim otporima iste te zajednice koja se često ne želi mijenjati te je pokazano u brojnim primjerima različitih zemalja kako je potrebno stalno prilagođavati modele postupanja s ciljem savladavanja tih otpora.

Što je neko društvo manje demokratski ustrojeno, to je manje mogućnosti da se društvene promjene bezbolno iniciraju od dolje (od strane samih članova zajednice) te da se njihova implementacija dogodi bez bitnog ometanja od strane vladajućih struktura. Potrebe ljudi u zajednici veoma su raznolike s obzirom na lokalitet u kojem ljudi žive i uobičajene načine organizacije života ili rješavanje problema. Stoga se vođenje "socijalnih poslova", odnosno organizaciju socijalnih službi te planiranje i provođenje socijalnih programa treba prepustiti lokalnim razinama na način da se stvarnim potrebama ljudi odgovori na primjeren način. Drugim riječima, svaka centralizacija i koncentracija upravljačke i financijske moći je suprotna ideji socijalnog rada u zajednici te onemogućava razvoj inovativnih i razvojnih inicijativa u socijalnoj sferi. U knjizi će stoga biti prikazane brojne ideje i mogućnosti kako se tim izazovima može odgovoriti te kako socijalni rad učiniti profesijom koja potiče i omogućava stvarne i dugoročno održive promjene.

© Naklada Slap

I.

UVODNI DIO

© Naklada Slap

Rad u zajednici važan je sastavni dio profesije socijalnog rada od njezinih početaka. Praksa i kasnije znanost socijalnog rada razvija se na naslijeđu višestoljetne pa i tisućljetne tradicije pomaganja među ljudima u različitim kulturama i narodima. Izvorišta međusobne pomoći proizlazila su kako iz filozofskih tako i iz religijskih, kulturnih i humanističkih principa i ideala kojima su pojedina društva nastojala očuvati svoju koheziju, odnosno osigurati određenu razinu zaštite, osobito za najranjivije dijelove populacije. Iako tijekom povijesti često svjedočimo, za današnje poimanje, relativno niske standarde zaštite najugroženijih te relativno nerazvijene oblike međusobnog pomaganja, ipak je ta tradicija bila neizmjerljivo važna u razvoju suvremene svijesti, koja je dovela do relativno visoke razine zaštite ljudskih prava koju poznajemo danas. Konstituiranje socijalnog rada kao profesije i kao discipline u tom je povijesnom razvoju bio značajan događaj, osobito u smislu priznavanja važnosti kako zaštite ljudskih prava tako i podizanja razine kvalitete života ljudi nasuprot u povijesti brojnim tendencijama promatranja društvenog razvoja dominantno kroz prizmu ekonomskog prosperiteta ili ostvarivanja profita rezerviranog za usku skupinu ljudi.

Povijest pomaganja u širem smislu nije u fokusu ove knjige, već je to, među ostalim, prikaz profesionalnog i znanstvenog razvoja socijalnog rada u onom dijelu u kojem se on oslanja na principe vezane uz rad u zajednici. No u postizanju tog cilja u ovoj će knjizi indirektno biti prikazan i razvoj ideje pomaganja, odnosno suradnje s ljudima na jedan sasvim specifičan način koji se unutar profesije naziva socijalni rad u zajednici. Zajednica kao svojevrsni konstrukt, a osobito kao kontekst neposrednog susretanja i oblikovanja života, baš kao i fenomen pomaganja, područje je interesa i razmatranja brojnih kultura, religija, znanosti i filozofije. Kako će u ovoj knjizi biti prikazano, povijest interesa za proučavanje zajednice seže u najranije razdoblje razvoja ljudske misli s osobitim doprinosom u okviru antičke filozofije, različitih religijskih tradicija, a u novije vrijeme disciplina poput sociologije, pedagogije, ekonomije, medicine, socijalnog rada i brojnih drugih. Treba odmah napomenuti kako bi bilo sasvim pretenciozno postaviti si zadatak u jednoj knjizi opisati svu složenost ideje koja se veže uz pojam zajednice jednako kao što bi bilo sasvim nemoguće sveobuhvatno opi-

sati cjelokupno naslijeđe socijalnog rada u zajednici. To je stoga što se tijekom nešto manje od stopedesetogodišnjeg profesionalnog razvoja socijalnog rada u zajednici u svijetu provelo na tisuće različitih projekata, u teoriji iskristaliziralo na desetke različitih pristupa, a u metodologiji razvilo na stotine istraživačkih i praktičnih metoda, tehnika i vještina kojima su socijalni radnici diljem svijeta utjecali na život članova zajednica u kojima su radili ili svakodnevno rade.

Gledajući povijesne cikluse razvoja socijalnog rada, zanimljivo je pratiti kako se oni mijenjaju često prateći šire društvene događaje poput velikih ekonomskih kriza, ratova, prirodnih, tehničkih ili zdravstvenih kriza i drugih utjecaja na živote građana. Dakako, razvoj je uvelike uvjetovan i znanstvenim spoznajama, prvenstveno onima koje su utemeljene na rezultatima provedenih istraživanja koji su direktno ili indirektno utjecali na nastanak ili nestanak određenih modela prakse. Socijalni rad u zajednici kao možda ni jedno drugo područje socijalnog rada pod snažnim je utjecajem upravo tih kretanja u društvu, pri čemu osobito treba obratiti pažnju na aspekte kao što su razvoj demokratskih standarda, pitanje socijalne pravde i općenito razvoja "socijalne politike kao organizirane djelatnosti države i drugih dionika" (Puljiz i sur., 2005).

Profesija i znanost socijalnog rada u brojnim je shvaćanjima određena kao "vrijednosno pristrana", odnosno na "vrijednostima utemeljena profesija". Specifične profesionalne vrijednosti, poput već spomenute socijalne pravde, vrijednosti i dostojanstva svakog čovjeka, služenja humanizmu pa sve do istaknutih vrijednosti kao što su pravo osoba na izbor te vrijednosti zajednice i života u zajednici, uspostavile su socijalni rad kao profesiju koja je zainteresirana za propitivanje političkih pitanja u društvu, osobito onih koja generiraju društvene nejednakosti. Upravo u tom dijelu socijalnog rada kao profesije koja je zainteresirana za propitivanje društvenih odnosa i zagovaranje pozitivnih socijalnih promjena konstituiralo se područje socijalnog rada u zajednici. Socijalni rad u zajednici je zbog toga često označen atributom "makro prakse" kao svojevrsne razdjelnice između ostalih razina na kojima se socijalni radnici svojim intervencijama obraćaju pojedincima, grupama i obiteljima i koje se obično stavljaju u kontekst tzv. mikro ili mezo prakse. Burghardt (2014) ističe kako se u pristupima različitih autora makro praksa povezuje s intervencijama na kolektivnoj, odnosno široj razini intervencija. Socijalni rad u zajednici je po svojoj orijentaciji prvenstveno usmjeren prema znanstvenim područjima kao što su sociologija, ekonomija, politologija i filozofija, a nešto manje prema područjima kao što su psihologija, medicina (izuzev područja javnog zdravstva) ili pedagogija. No to nikako ne treba shvatiti u smislu odricanja važnosti znanja nastalih u okviru potonjih znanstvenih područja, već je tu prvenstveno riječ o svojevrsnom omjeru

korištenja onoga što se u znanosti misli pod tzv. "posuđivanjem znanja" (Kellert, 2008).

Upravo su interdisciplinarnost i transdisciplinarnost među najvažnijim obilježjima socijalnog rada općenito, a rada u zajednici posebno, i bez dovoljne razine spoznaja iz svih prethodno spomenutih područja ne bi bilo moguće postići značajne uspjehe u radu s ljudima i njihovim zajednicama. Iako je tijekom svojeg povijesnog razvoja ideja djelovanja u zajednici i profesionalnog provođenja socijalnog rada u zajednici pokazala mnoge veoma pozitivne rezultate, ipak se za praksu socijalnog rada u svijetu ne može ustvrditi kako je većinski bazirana na principima rada u zajednici. Razlozi takvom stanju su višestruki, a najčešće se kriju u svojevrsnoj "zlouporabi" profesionalnih pomagača koji su od strane političkih elita korišteni više za očuvanje i osiguravanje socijalnog mira nego za poticanje i postizanje socijalnog razvoja. Upravo time se mogu objasniti brojni problemi s kojima se socijalni rad kontinuirano susreće u oblikovanju svoje prakse, a koja pod utjecajem političkih (često partikularnih) interesa, a ne šire društvenih ili humanističkih ideala, praksu socijalnog rada oblikuje u obliku otuđenih administrativno-birokratskih procedura ili dominantno psihosocijalnih pristupa praksi.

Razvojno usmjerenje socijalnog rada u zajednici, strukturalne postavke u propitivanju uzroka i posljedica društvenih uvjeta te nerijetko iznošenje radikalnih rješenja u nastojanjima za postizanje pozitivnih socijalnih promjena obilježja su socijalnog rada u zajednici koja zasigurno nositeljima političkih vlasti (osobito onih koje su generatori nepovoljnih uvjeta života ljudi u njihovim zajednicama, poput siromaštva i socijalne isključenosti, manjkavih ili nedostupnih socijalnih usluga, nerazvijenih socijalnih službi itd.) ne odgovaraju jer izazivaju svojevrsni društveni nemir, odnosno mogu dovesti do "osvještavanja ljudi" (Freire, 2002). Upravo u tim razlozima i treba tražiti gotovo potpuno nestajanje socijalnog rada kao profesije u nedemokratskim društvenim režimima, što je bio slučaj, primjerice, u gotovo svim bivšim komunističkim državama (državama tzv. istočnog ili sovjetskog bloka), a danas još uvijek u značajnom broju zemalja tzv. "trećeg svijeta". Socijalni rad u zajednici se u različitim oblicima, odnosno uz pomoć različitih modela, o kojima će u ovoj knjizi biti riječ, tijekom cijele povijesti profesionalnog razvoja zapravo zalaže za to da se ljudima u zajednicama koje su pogođene strukturnim nejednakostima i nedemokratskim političkim praksama omogući savladavanje i nadilaženje istih.

U tim su područjima i na tim temama socijalni radnici djelovali diljem svijeta te gradili područje socijalnog rada u zajednici koje je danas dovelo do toga da predstavnici ove profesije sve više postaju aktivni dionici u procesu